

**Sverker Johansson, *På spaning efter språkets ursprung*.  
Natur & Kultur, 2019**

Forskning och tänkande om språkets ålder och uppkomst, liksom om dess koppling till intelligens går att spåra till antiken. Men vissa 1900-tals filosofer och vetenskapare har satt en särskild prägel på debatten, ibland polariserad. Strukturalismens grundare Ferdinand de Saussure var tidigt ute. Han menar att språket både sätter *ramar* för och *figur* på vad vi tänker. Ludwig Wittgenstein kom att mena att språket är helt primärt för vårt sätt att fungera intellektuellt. I USA verkade språkvetarna Edward Sapir och Benjamin Whorf samtidigt i samma anda, sökande empirisk evidens. En liknande inställning har Jürgen Habermas senare: vårt språk avgränsar vår värld, och vi förhåller oss språkligt mot allt vi möter. Språket har en avgörande roll i att forma vårt tänkande.

En sådan radikal ståndpunkt ligger i linje med vissa psykologiska teorier med tydliga inslag av (social)filosofi. Richard Rorty satte en viktig tes om detta med sitt verk om *The linguistic turn*. Han stod på en solid tradition av amerikansk pragmatisk socialfilosofi med namn som William James, George Herbert Mead och John Dewey, vilken senare var Rortys viktigaste inspirationskälla. James och Mead hade också psykologisk teori som stöd. Mead utmärkte sig genom en empirisk strävan på gränsen till naturvetenskap. Mead har satt agendan för åtskilliga senare forskare med sin tes om att det medvetna subjektet inte har sitt ursprung direkt i hjärnan utan i gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt och alltså ska studeras inom socialpsykologin. När vår art var ung och utan utvecklat språk, men med röstapparatusens artikulationsrikedom på plats, så kom den enes röst att locka fram den andres reaktion spontant och automatiskt, som i andra flockar av primater, utan avsikt att tala eller ”meddela” sig. Så dök ett lika spontant svar upp från den förste och från andra medlemmar i flocken, och ur denna sorts situationer av liknande gester utvecklades språket som ett verktyg för medveten kommunikation, givet att röstapparat och hjärna kunde hantera det komplexa mönstret av stimuli.

Teorierna om språkets ursprung och funktion för vår kognitiva förmåga har ofta varit ett getingbo – med näring från många olika håll. Det är ett getingbo med en mycket central placering. Ty om språket föder den medvetna tankeförmågan, så följer att vi påverkar vår intelligens genom vår språkanvändning. Men om tanken föder språket, så är det andra faktorer än språket som måste påverka oss om intelligensen ska ändras. Om den första hypotesen har fog för sig, så följer att det globala digitaliseringsexperiment som vi nu håller på med har grundläggande verkan på vår intelligens. I Sverige har psykiatrikern Anders Hansen populariserat detta problem, men utan att gå djupare in på språkets grund i hjärnan eller interaktionen.

Sverker Johansson har med *På spaning efter språkets ursprung* lagt fram en stimulerande och mångsidig text om förhållandet språk–Homo sapiens. Han går inte heller på djupet i de socialpsykologiska och filosofiska aspekterna av språkets karaktär och ursprung, men i stället belyser han inte bara lingvistik och/eller fysiologiska aspekter av vår röstförmåga, utan har en bred och spännande approach med arkeologiska, paleontologiska och etologiska kunskaper som hjälp. Hans närmande är encyklopediskt

brett. Det är välgörande, då språket pekar åt så många olika vetenskapliga håll.

Johansson använder många dimensioner i sin analys. Jag ska av utrymmesskäl koncentrera mig på den mest centrala. De flesta av de auktoriteter jag nämnt ovan skulle Johansson kalla ”funktionalister”, som ställer sina hypoteser utifrån många aspekter på hur språket och dess föregångare fungerar socialt och praktiskt. Mot dem ställer Johansson ”generativister”, bland vilka Noam Chomsky är mest känd. Bland lingvister har Chomsky under 1900-talets andra hälft dominerat debatten om språkets karaktär och ursprung. Han hävdar att det finns en medfödd allmän grammatisk kompetens hos Homo sapiens, som uppstod plötsligt genom mutation någon gång under vår förhistoria. Det är detta som skiljer oss mest från våra kusiner bland primaterna. Chomskys första trevande formulering av detta synsätt finns i hans recension av B. F. Skinners *Verbal behavior*, som var extremt funktionalistisk. Skinner hävdade att inget skiljer språkinläring från annan inläring. Man betingas, och de medfödda egenskaper som behövs är röst, god hörsel och inlärningsförmåga genom imitation och neurologiskt god betingningsbenägenhet, det vill säga en komplex hjärna. En sådan har som bekant också vårt husdjur hunden, liksom många intelligenta apor. Johanssons genomgång ger efterhand ett företräde för funktionalisterna. Ett av de främsta argumenten är anatomisk analys av många av våra föregångare bland Homo-arterna. Denna forskning låg i sin linda då Chomsky framställde sin teori, vilket kan ursäkta honom vissa felsteg.

Ett av Johanssons grundantaganden, som inte närmare analyseras eller explicit görs, är att Homo sapiens först utvecklade mycket av det som vi kategoriserar som högt utvecklat tänkande. Vi utvecklar först sådana egenskaper som *samarbete*, också avancerat sådant, som vid storviltsjakt. Vi utvecklade också mer subtila egenskaper som *empati* och *tillit* innan vi ”blev med språk”, som han uttrycker det. Och allt vilar på ett som självklart antaget *kommunikativt intresse*. Som socialpsykolog ställer jag mig tveksam till detta antagande. De kursiverade begreppen ovan i utvecklad och medveten form kräver ett Jag som kan urskilja sig självt och göra det i sitt samspel med ett Du, och/eller Vi. Men det är ganska väl belagt att barn inte har ett medfött Jag utan att detta utvecklas genom andras (språkliga) bemötande under barnets tidigaste år. Lika väl belagt är också att det medvetna jaget ofta sätts ur funktion även hos vuxna välutbildade människor, men att de ändå kan utöva omedveten kommunikation, till och med både empati och tillit eller brist på detta, under sådana episoder.

Uttryckt med psykologisk terminologi antas till exempel ”theory of mind” (förmågan att föreställa sig att andra har andra uppfattningar än Jaget har) vara en kognitiv förmåga som växer fram utan nämnvärt inflytande av språket, trots att barn hinner bli cirka fyra år innan ”theory of mind” fungerar. Detta antar också till exempel Anders Hansen och många andra inom neurovetenskapen.

Frågan om språket är jollen efter flaggskeppet (det vill säga tankeförmågan och de nämnda psykosociala subtila egenskaperna), eller om det tvärtom är språket som skapar eller drar, tar inte Johansson upp systematiskt. Han skriver oftast som om det vore ett axiom att medvetet tänkande och ett kommunikativt intresse utvecklas före språket, så att det senare så att säga blir en uppfinning som gradvis görs och förfinas

under utvecklandet av en växande insikt om vikten av att kunna tala och att förstå varandra. Den period i vår historia som han förlägger detta skeende till är betryggande lång. Han placerar det hos vår siste förfader Homo erectus, som levde för mellan en och en halv och en halv miljon år sedan. Redan med detta anser sig Johansson med paleontologiskt stöd kunna förkasta Chomskys tes om en plötslig genetisk förändring som gav Homo sapiens språket i gåva; Homo erectus utvecklade under mycket lång tid en rad viktiga egenskaper, varibland begynnande vokaliseringsförmåga.

Johansson ger en njutbar vy över språkets och språkandets hela historia från våra förfäder till oss själva. Det jag saknar är antaganden och ställningstaganden i några basala teoretiska frågor som jag vill formulera så här: 1) Skapar språket medveten reflektande tankeförmåga, eller om det tvärtom så att 2) den senare skapar språket, eller är det 3) en dialektisk växelverkan mellan primitiva "förspråkliga" vokala beteenden och hjärnans därmed besläktade tillväxt? Hans framställning ger klart besked om att han är anhängare av teorityp 2), som tidigare i Sverige har förfäktats av till exempel Peter Gärdenfors, men Johansson avhåller sig från att på allvar gå i närkamp med frågan. Så teorityp 3) får vara osvuren, trots att allmänna antydningar som stöd för den anføres här och där. Men lika outtalad som Johansson är om denna fråga är han uttalad i sitt förnekande av Chomskys genetiska tes om hur språket kom till Homo sapiens.

Johansson är en utmärkt skriftlig pedagog och hans intresse för ämnet ger framställningen en stil som ger omedelbar mersmak. Det är inte ofta man läser en fackbok i ett svep. Med den här gjorde jag det.

*Lars-Erik Berg*

Högskolan i Skövde